

ЗА ВЕРУ І АЙЧЫНУ: да праблемы «армія – вера – зрада»
(па п'есах “Радавыя” А. Дудараў і «Пеўчыя сорак першага года»
Г. Марчука)

Т. В. Аўдоніна

«Бог любіць дабрадушны мір, – вучыў мітрапаліт Маскоўскі Філарэт, – і Бог благаслаўляе праведную вайну», таму што «ухіляючыся ад смерці за гонар веры і за свабоду Айчыны, ты памрэш злодзеям ці рабом: памры за веру і Айчыну – ты на нябесах прымеш жыццё і вянец!» [4, с.63–64]. Зразумела, каб абараніць свой народ і зямлю, дадзеную яму ў спадчыну, ад нападкаў заваёунікаў і іншых зламысных асоб, дзяржава павінна быць добра ўзброенай і мець абучанае войска. У гісторыі хрысціянства ёсьць шмат прыкладаў, калі ва ўмовах вайны салдаты і афіцэры звярталіся да Бога, а святары паказвалі ўзоры мужнасці і самаахвярнасці. У гады Вялікай Айчыннай вайны роля хрысціянства значна ўзрасла, таму што наша спрадвечна праваслаўная дзяржава, у 1918 годзе аддзеленая ад царквы, сутыкнулася з акультна-містычнай сутнасцю фашизма, таму і супрацьстаянне было не толькі на глебе захопу тэрыторый вялікай краіны росаў, але і ў плыні духоўнага занявольвання славян. Вайна Савецкага Саюза і фашысцкай Германіі – гэта сапраўднае духоўнае проціборства, супрацьстаянне ідэалогій дзвюх вялікіх дзяржаў з падобнымі духоўнымі, д'ябалскі-містычнымі неакультамі. З аднаго боку – кіраунікі III Рэйха, што імкнуліся да сусветнага ўладарства (для іх масавае знішчэнне людзей у газавых камерах, печах крэматорыяў, спальванне вёсак разам з жыхарамі – старымі і малымі, было падобнае на магічныя язычніцкія рытуал ахвярапрынашэння), і, з другога боку – сістэма ленінска-сталінскага рэжыму, які таксама быў накіраваны на знішчэнне... ўласнага народа дзеля ўсталявання дыктатуры страху, жаху і зрады, калі людзі, каб выжыць, вымушаны былі даносіць адзін на аднаго і ўсё роўна не быць упэўненымі, што заўтра ўначы да іх дома не завітае «чорны воран». Цікава, што ў гэтым процістаянні дзвюх аднолькавых палітычных сістэм перамог прости народ – прадстаўнік «нязмерна больш высокай духоўнай цывілізацыі» [5, с.62], а каб дакладней – духоўная величнасць праваслаўной маралі, што была яшчэ задоўга да ўсталявання хрысціянства на Русі.

Гэтыя асаблівасці маральна-псіхалагічных праблем на ўзроўні небывалага тандэма «армія – рэлігія» пачалі асэнсоўваць аўтары шэрагу мастацкіх твораў празаічных і драматургічных жанраў. Сярод іх драмы «Радавыя» (1984) Аляксея Дудараў і «Пеўчыя сорак першага года» (1994) Георгія Марчука. Аўтары адмовіліся ад аднамернасці і прамалінейнасці ў паказе «сваіх» і «чужых» (адзначым, што ў п'есах няма саміх іншаземных ворагаў). Калі А.Дудараў у «Радавых» распрацаваў і псіхалагічна пашырыў тэму «дыялектыкі душы» савецкага салдата напрыканцы вайны, то Г.Марчук у аснову сваёй драмы паклаў тэму маральна-рэлігійнага ўспрыніння падзеі і асаблівасцей жыцця людзей на акупіраванай ворагам тэрыторыі роднай Беларусі ў самым пачатку вайны.

Вобраз Мацвея Саляніка ў п'есе «Радавыя» вельмі складаны і шмат у чым пункцірны. Яго сюжэтная лінія няпарная і раскрываецца праз канфлікт паміж рэлігійнай верай, у якой адзін з дзесяці запаветаў – «не забі!», і неабходнасцю адбіраць жыццё. Можа здацца, што нейкі Салянік блазнаваты. Увесе час ён трymаецца недзе ў ценю, у рэпліках ёсьць нешта недаговоранае; ён быццам стрымлівае сябе. Некаторыя мізансцэны з яго ўзделам набываюць камічна-іранічную афарбоўку. Так, яго тлумачэнне сну, што бачыў Адуванчык, выклікае міжвольны смех – настолькі яно знешне павярхоўнае, інфантыльнае: «Слухай, Мацвей, я тады бога трывніў... Гэта не грэх, бога трывніць?» – «Гэта знаменіе...» – «Бог падыходзіць <...>

здымае сонца з неба і давай мне на галаву адзяваць» ("Даю табе, Лёнька, медаль..."). – «Благадаць на табе, Леанід...» – «Галавешка на мне была, а не благадаць!» [1. Далей твор аўтара цытуецца паводле гэтага выдання].

Недавер да Саляніка ўзнікае не з-за таго, што ён веруючы (а хто быў няверуючы на вайнене! Ці то ў Бога, ці то ў Сталіна...), – ёсць у ім штосьці такое, што насцярожвае, нягледзячы на сімпатыі да самой веры нашых продкаў. Баец як баец: выконвае загады, разам з усімі бегае ў атакі, усё, здаецца, нармальна – толькі Бушшэц аднойчы заўважыў, што Салянік «ніводнага разу <...> за атаку не стрэліў», і вырашыў учыніць самасуд над байцом. Вось тут і ўзнікае важны сюжэтны матыў, пабочная канфліктная лінія з трагічнай афарбоўкай, у аснову якой пакладзена сур'ённая маральна-праблема: чаму Салянік, «апостал», лічыць, што ён можа быць «чысцен'кі, <...> на беражжу» пастаяць, а ў чужой крыві за яго павінны купацца нехта іншы?

Гэтая вялікая сацыяльна-маральная праблема хвалюе А.Дудараўа, таму ягоны Бушшэц, выказваючы думку аўтара, спраўядліва абураеца, бо тыя кулі, што засталіся некранутымі ў дыску Салянікавага аўтамата, «можа, <...> смерць аднялі б» ад іншых байцоў, Мішкі Гальчанскага, напрыклад, Якавенкі ці Вароніна. Салянік спрабуе апраўдацца: «*Ні за іх, ні за цябе [Бушшэца] ніколі не хаваўся...*» Але і не страляў. І кроў бачыў, і кулі свісцелі, і снарады рваліся, і ніхто не заўважыў, што ствол яго аўтамата халодны, а «*усе патроны цэлен'кія, змазка свежая*». Салянік не бачыць анікай сваёй віны; згодна з яго рэлігійнымі перакананнямі, забойца ёсць забойца, і нават той, «*хто забівае "во славу Божию"*, гэткі ж забойца, як і той, *хто забівае за кашалёк*». А.Дудараў, ствараючы дыялог Дугін – Салянік прыводзіць важкі аргумент: «*Хто ў цябе дома застаўся, Мацвей?*» – «*Бацька, маці, жонка і дзецеi...*» – «*Усе жывыя?*» – «*Дзякую Богу...*» – «...Які нашымі рукамі, крываю і грахом нашым не пусціў звера ў твой дом...» – дагаворвае Дугін за Саляніка.

Дык што ж рабіць хрысціяніну, калі вораг прыйшоў на яго зямлю і кватіца на яго маёрасць, замахваеца на яго жыццё? У гэтым выпадку ўступае ў дзеянне Стary Запавет, які заахвочвае ваенныя дзеянні з мэтай стварэння Айчыны і абароны яе межаў. Ці, можа, байцы рускай арміі і народнага апалчэння часоў напалеонаўскай экспансіі 1812 года былі не хрысціяне? ці яны былі малаверныя? Ці, можа, не свяшчэннаслужыцелі благаслаўлялі іх на ратныя подзвігі на славу Бацькаўшчыны? Не на захоп новых тэрыторый і не на прыгнятанне народаў сумежных і далёкіх краін ішлі людзі рускія – на абарону Айчыны сваёй, Зямлі Абетаванай, рубяжы і цэласнасць якой у свеце зла магчыма абараніць толькі сілай зброі і бяспрыкладнай смеласцю моцных духам!

Біблія дае дакладны вобраз воіна, галоўнае патрабаванне да якога – паслушэнства: сапраўдны воін ведае тро свае асноўныя задачы – хто яго кіраўнік, якімі павінны быць зносіны са звышпастаўленымі начальнікамі, сваё месца і сваю справу ў войску. Цяпер не цяжка будзе адказаць на простае пытанне: а ці любіў Салянік (і тыя, хто адмаўляўся і зараз адмаўляеца служыць у арміі) ці браць у руці зброю дзеля аховы межаў сваёй Радзімы) бліжняга свайго так, як гэтага патрабуе Кніга Кніг, якую ён спавядае? Так, Мацвей не ўпускаў магчымасці зрабіць тое, што не супярэчыла яго веры, – памаліцца за байцоў. Гэта было ўсё, чым веруючы Салянік мог дапамагчы бліжняму. Малітвы, дарэчы, могуць быць розныя. Роспачна ўголосі сярод вуліцы: «Божа, сашлі вайну!» – гэта перад выбухам Вялікай Айчыннай, калі тэрор з боку сталінскага кіраўніцтва ў дачыненні да ўласнага народа быў страшэнны: арышты, ссылкі, расстрэлы, самагубствы былі тады штодзённасцю. І не важна, хто меў прыйсці – немцы, англічане, французы, – толькі б знікла савецкая ўлада. Ці іначай, як, напрыклад, медсястра Лідка, якая бачыла, як стараўся тримацца баец, цяжка паранены ў жывот: «*Кусае губы, крычаць саромеецца*», спрабуе ўсміхнуша, а ў вачах – слёзы: «*Я не плачу, – гаворыць салдат, – гэта мне пяском у очы ад выбуху...*» І яе жахлівае прызнанне: «*Я ад палаткі адышлася, на калені стала і... прашу... Смерці прашу: забяры яго, <...> зрабі ласку...*»

Тое, што Салянік не карыстаўся зброяй, – яго тайны грэх, а хто не клапаціцца пра свае тайныя грахі, рызыкуе рана ці позна стаць іх ахвярай. Гэта і адбылося з Мацвеем за дзень да Перамогі. «*Даруйце мне <...> Даруй, Сяргей... Праўда твая...*» – просіць прабачэння смяротна паранены Салянік. Ён памірае ўпэўнены, што «тыя, хто мучае, забівае, – пройдуць

на слядах пакутнікаў, на жыцці ахвяр сваіх...» Тут, на зямлі, і пекла «*i ачышчэнне чалавека... Госпадзі, што ж ты з намі робіш?*» Такое ж пытанне ўзнікае ці не перад кожным чалавекам, які знарок апынуўся ў цяжкім становішчы. Балюча, калі пра гэта пытаем Бога Яго служка, як, напрыклад, святар Вікенцій, герой драмы Г.Марчука «Пеўчыя...»: «*Ды што ж гэта такое? Госпадзі?!*» [2. Далей твор аўтара цытуецца паводле гэтага выдання] – бездапаможна, са смуткам у вачах і ў голасе ўсклікнуў айцец Вікенцій, калі даведаўся пра расстраляных немцамі ваяннапалонных, слабых, параненых сваіх суайчынніках.

Калі ў паказе вайны драматургі звычайна імкнуліся сказаць уголос, што «вайна – абсолютна зло, калектывунае злачынства. У ёй не можа быць пераможцаў і пераможаных, ёсьць толькі ахвяры» [3, с.6], то ў п'есе Марчука паказаны зусім іншы бок гэтага агульначалавечага зла. Галоўная ідэя твора прадстаўлена ў антыноміі «вернікі – здраднікі», і асноўную прычыну, што вядзе да здрады, аўтар бачыць у **страхе**. Менавіта страх – галоўная бяда, якая выгадавала і выхавала цэлае пакаленне людзей, што доўгі час (пачынаючы з 1934-га года) нікому не давяралі, але свята верылі ў бясхібнасць Сталіна – правадыра ўсіх часоў і народаў. Страх селіцца ў той душы, дзе няма шчырай Веры і дасканалай Любові. А дзе страх, там і здрада. Гэта страх заўсёды называе Бога лгуном, адсюль і тое адвечнае адмаўленне: Бога няма, калі Ён дапусціў няшчасце. А ўжо калі Бога няма, тады ўсё дазволена, і чалавек становіцца рабом уласнага зла, якое займае месца ўзвышшанага духа. Хаця айцец Вікенцій часам таксама губляе веру, калі задае падобныя пытанні, але ён упэўнены, што не калючы дрот робіць людзей рабамі, а менавіта страх, які пранікае ва ўсе поры чалавечага арганізма, скуювае дух. Каб не было духоўнага рабства, не павінна быць і страха.

Варта адзначыць, што аўтар выкарыстаў занатаваныя сведчанні ўдзельнікаў тых падзеяў і ўскосныя звесткі, архіўныя матэрыялы і гістарычныя артыкулы. Узгадаем палітыку краіны Саветаў адносна пытанняў рэлігіі. Перад вайной былі закрыты храмы; святы, каму ўдалася пазбегнуць масавых расстрэлаў і рэпрэсій, пайшлі хто куды, шмат хто з іх нават адракліся ад Бога. Многія потым вярталіся ў свае разрабаваныя камуністамі прыходы і святы, закліканыя «новай уладай». Вярталіся з надзеяй, але становіліся ў вачах народа здраднікамі, калабарацыянтамі. Ці так? І так і не так. Гэтая тэма, бадай, самая цяжкая ў п'есе. Калі гаварыць аб здрадзе і здрадніках, то ў параўнанні з а.Вікенціям трэба растлумачыць вобраз Фадзея Бязродных, «*прадстаўніка новай улады, гадоў 40*». Ён «*такі ж беларус, як і*» Вікенцій Паўлавіч, і «*ў некаторым родзе таксама духоўны пастырь*», калега святара «*на ніве сумеснай барацьбы за душы*». Здаецца, Фадзей таксама станоўчы персанаж, толькі выпадкова апынуўся ў такіх парадакальных умовах. Але здрадніцтва, якія б матываці ў яго ні былі і ў якія б адзенні яно не прыбіралася, усё роўна застаецца бруднай справай.

Фадзей у п'есе – «*цёмны конік*»: служыць немцам, а гаворыць чалавечыя ісціны з яўным хрысціянскім адценнем. Але яго рэлігійная ласкавасць нішто іншае, як фарысейства, брудная маска! І гэта добра разумее Вікенцій Паўлавіч. (Аўтар адным штрыхом паказаў, у якой ступені святар грэбее гэтым здраднікам: калі Фадзей папрасіў настаяцеля благаслаўлення і пацалаваў у пастыра руку, святар, пасля малітвы сам-насам, пайшоў да вядра з вадой і памыў свае рукі.) Асноўная канфліктная лінія увасоблена ў процістаянні «айцец Вікенцій – Фадзей Бязродных» як двух «духоўных пастыраў», у якіх мэта адзіная – выхаванне людзей, а спосабы яе рэалізацыі розныя: Фадзей мяркуе выхоўваць народ у пакоры новай уладзе з дапамогай рэлігіі, а для Вікенція Паўлавіча галоўнае – шчырая вера, мір і любоў. Сутыкненне двух маральных «праграм» прыводзіць да трагічнай развязкі: здрадніка Фадзея забівае царкоўны стараста, былы зэк (ці не яскравая метафора для маральна-палітычнай характарыстыкі таго часу?) і ўсе «пеўчыя» разам са святаром, які пажадаў застацца са сваімі «харыстамі», гінуць у царкве ад куляў паліцаяў і фашысцкіх акупантатаў.

Можна звярнуць увагу, што адмоўныя персанажы (Фадзей, Фёдар, Ілья) выпісаны найбольш яркімі фарбамі. Для Марчука развязчанне героя далёка не самая галоўная задача. Ён падкрэслівае, што з'яўленне Ільі, Фёдара і Фадзея зусім не выпадковае: яны могуць існаваць толькі пры пэўных умовах, бо здрада – **вынік страху**. Марчук бязлітасна выкryвае гэту спрадвечную загану і адзначае яе вытокі ў кожным асобным выпадку. Фадзей – з тых, хто з самага пачатку савецкай улады люта ненавідзеў камуністычны лад, спаў і ў сне бачыў

крушэнне новай ідэалогіі, марыў пра вызваленне ад «саветаў» хай сабе і з дапамогай нямецкіх інтэрвентаў. Фёдар – з тых, каму лепей там, дзе лепш кормяць. Маладосць Ілы, станаўленне яго свядомасці прыйшліся на гады духоўнага заняпаду грамадства, на час, калі ў краіне панаваў страх. Усе яны – і Фадзей, і Фёдар, і Ілья – прадукт свайго часу. Што ж тут зробіш: у адзін і той жа час у адной і той жа краіне спрадвечна былі свае вернікі і свае здраднікі: Ісус Хрыстос і Іуда Іскарыёт з зямлі іудзейскай і Дзмітрый Міхайлавіч Карбышаў [6] і А.А.Уласаў [7] з краіны Росаў. Так заўсёды было, і так будзе... Бо адна і тая ж зямля нараджае і добры колас, і пустазелле...

Марчук скіроўвае ўвагу чытача на душэўны стан сваіх персанажаў і дае магчымасць удумліваму чытчу самому рабіць высновы з таго, што адбываецца, самому дадумваць, асэнсоўваць, ацэньваць падзеі згодна з адукаванасцю, інтэлектам, духоўнай сталасцю. Тоё, што Марчук адмовіўся ад рытарычнасці, чыстай публіцыстычнасці, значна выбівае яго п'есу з кола драматургічных зацікаўленняў у 70 – 80-я гады XX стагоддзя, калі панавала агульная гэндэнцыя да герайзациі вобразаў і падзеі мінулай вайны. Новае асэнсаванне гістарычнага шляху савецкага народа ў прозе і драматургіі 90-х гадоў XX стагоддзя выявіла некаторыя істотныя адрозненні мастацкіх твораў пра Вялікую Айчынную вайну ад літаратуры на ваенную тэматыку папярэдняга перыяду, што адлюстравалася ў больш дэтальным даследаванні маральна-псіхалагічных і рэлігійных праблем, ва ўзаемаадносінах асабістага і грамадскага. Мусіць, упершыню ў беларускай літаратуре другой паловы XX стагоддзя пытанне веры і здрадніцтва ставіцца ў якасці магістральнай сюжэтнай лініі ў драме Г.Марчука «Пеўчыя сорак першага года». Павярхоўна яно ўзнікала і ў драме А.Дудара «Радавыя». Дзякуючы гэтай п'есе, мы спазналі чалавека так, як, можа, не спазнала яго ні адно з папярэдніх пакаленняў. Падкрэсліваючы «звычайнасць» ўчынкаў і выказванняў герояў, «штодзённасць» суроўых ваенных гадоў, А.Дудараў узнаўляе і ваенныя абставіны, і незвычайную мужнасць, трываласць салдат. Людзі вымушаны ваяваць, каб **абараніць** сваю Радзіму, зямлю, сваё жыццё, а грэх за іх пакуты кладзецца «на тых, хто распачынае вайну, – на славалюбівых палітыкаў, няўдачлівых дыпламатаў, якія прагнуть нажывы, а не на воінаў, што ахвяруюць на палях баёў уласным жыццём. Яны, згодна вучэнню царквы, здзяйсняюць подзвіг, абараняючы Айчыну» [4, с. 59].

На выбар тэмы аўтараў разгледжаных п'ес натхнілі агульначалавечыя ідэі свабоды і маральнасці, таму што ў час Вялікай Айчынной вайны вырашаўся лёс народа і лёс ідэй, лёс Радзімы і лёс усяго свету. Таму і праз дваццаць гадоў п'еса А.Дудара «Радавыя» не страціла свайго выхаваўчага значэння і па эмацыянальнаму ўздзеянню на гледача, і па актуальнасці закранутых у ёй праблем. А напісаная да 50-годдзя Вялікай Перамогі драма Г.Марчука «Пеўчыя сорак першага года» чакае свайго новага прачытання і сцэнічнага ўвасаблення ў сучаснай сітуацыі гістарычнай адкрытасці і свабоды веравызнання.

Abstract. The article considers the problem of the faith and the treason in the plays «The Soldiers» by A. Dudarev and «The Singers of the year 1941» by G.Marchuk. The article studies the conflict between the faith and the feeling of the duty to Motherland in the period of war on the one hand and the exploit of the priest on the other side. The article also shows the actuality of the works about the Second World War in Belarus, about the exploit of people.

Літаратура

1. А. Дудараў, *Дыялог: П'есы*, Мінск, Мастацкая літаратура, 1987.
2. Г. Марчук, *Пеўчыя сорак першага года: Бел. драматургія. Вып. I*, Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь, “Тэатральная Беларусь”. Рэдкал.: Анатоль Сабалеўскі (адк. рэд.) і інш., Мінск, НІТ, 1994.
3. П. Васючэнка, *Сучасная беларуская драматургія: Дапам. для настаўнікаў*, Мінск, Мастацкая літаратура, 2000.
4. Н. Круглов, А. Байдаков, *Военное звание само по себе праведно, учреждено Богом*, Ориентир, № 11 (1996), 63–64.
5. В. Макаров, *Армия и религия: история и современность*, Культура. Хрысціянства. Адукацыя: Зб. навук. прац / Пад рэд. В. А. Салеева, Мінск, НІА, 2003.

6. Д. М. Карбышаў – савецкі ваенны інжынер, генерал-лейтэнант інженерных войск, прафесар, доктар ваенных науک, Герой Савецкага Саюза (1946, пасмяротна). У 1941 г. ранены трапіў у палон, праводзіў антыфашистскую агітацыю ў лагерах, у 1945 г. замучаны гітлераўцамі ў лагеры Маўтхаўзен: на лютым марозе нямецкія каты палівалі яго вадой, пакуль Д. Карбышаў не ператварыўся ў ледзяную камлыту.

7. А. А. Уласаў – былы савецкі генерал-лейтэнант, узначаліў антысавецкае вайсковае фарміраванне РВА, якое дзейнічала ў гады Вялікай Айчыннай вайны на баку фашысцкай Германіі. Добра вядомыя заслугі Уласава ў кіраўніцтве войскамі пры абароне Масквы ў 1941 г., але, апынуўшыся ў акружэнні, ён праявіў баязлівасць і здзяйсніў зрадніцтва супраць Радзімы.

Гомельский государственный
университет им. Ф. Скорины

Поступило 27.06.05